գործը երեք լրագիրների համար էլ բաժանորդագրութիւն ընդունելով։ Կամ եթէ հայոց հասարակութիւնը, ինչպէս արդէն ասեցինք, մեր լրագրին, „Մշակին“, կը տայ երկու հազար բաժանորդ, այն ժամանակ մենք ինքներս մեր սեփական միջոցներով, կարողութեան չափ կօգնենք երեք լրագիրներին էլ, առանց նորից դիմելու հասարակութեանը։

Իսկ նրանք, որոնք մեր արածը, որքան էլ նա թոյլ լինէր, ոչինչ և կատարեալս անօգուտ են համարում, իսկ իրանք այդ ուղղութեամբ ոչինչ չեն արել,— թող փորձեն մեզանից շատ անել։

Որովհետև „Justice“ լրագիրը արդէն հրաժարվել է հայոց վրա յօդուածներ տպելուց, մենք կը սպասենք ինչ տեսակ պահանջներ կանէ „Union Républicaine“ թերթը։ Իսկ Լօնդոնի „Արևելեան լրագրին“ մենք կաշխատենք անմիջապես ՊՀ, թէկև գուցէ անհնարին, գումար հասցնելու։

Գ. Ա.

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՆԱՄԱԿ ՄՕՍԿՎԱՑԻՑ

—

Նոյեմբերի 11-ին

«Մշակին» 197 համարում հրատարակված էր մի յօդուած «Ուսանողութիւն» վերնագրով և «Ա. Կ-եանց» ստորագրութեամբ, որի մէջ յօդուածագիրը աշխատում է, չը գիտեմ, թէ ինչ պատճառներից դրդված, շօշափել ամբողջ ուսանողութեան պասիւը։

Մի ամբողջ ուսանողութեան կեանքի, նրա ձգտումների և գաղափարների հետ ծանօթանալու համար, տարիներ են հարկաւոր։ Մինչև որ մարդը ինքն չապրէ այդ կեանքով, չը քաշէ նրա քաշած նեղութիւնները, նրա բոլոր զրկանքը, նրա կեանքի բոլոր անպարարութիւնները և այլն, չէ կարող ոչ մի հասկացողութիւն ունենալ ուսանողութեան վրա։ Դասնամ այժմ յօդուածագրի յօդուածի մի քանի նշանաւոր կէտերը հերքելուն, որով յոյս ունեմ միամտացնել ընթերցողին, որին Ա-եանցը մոլորեցրել է իր յօդուածով։

«Մենք ամենքս ուսանողութեան վրա խօսելիս, ասում է Ա-եանցը, սովորութիւն ենք արել մեզ կրկնել միշտ մի և նոյն ֆօրմուլան, թէ ուսանողութիւնն է մեր բոլոր յոյսը» և այլն, իսկ ես կասեմ, որ այն հասարակութիւնը, այն ժողովուրդը, որը բոլորովին չէ հետաքրքրվում իմանալ ուսանողի դրութիւնը, որը ոչինչ նշանակութիւն չէ տալիս այն տխուր երևոյթին, որ իր գաւակներից 3—4 ամենայն տարի զոհ են գնում հիւսիսային կլիմային, ենթարկելով իրանց կեանքը զանազան անպարարութիւնների թէ կերակուրի կողմից, թէ տաք չորի, թէ սենեակի և վերջապէս չէ չտապում մի որ և իցէ միջոց գտնել այդ բոլոր անպարարութիւնները վերացնելու, ասում եմ, այդ ժողովուրդը միթէ կարող է ասել, որ ուսանողութիւնն է մեր յոյսը և այլն։ Ես չեմ հասկանում, թէ ինչպէս է կարող մարդս մի որ և իցէ յոյս դնել մէկի վրա, քանի որ նա նրան չէ ճանաչում։ Հայ ժողովրդի ուսանողն չը ճանաչելը, չքաւոր ուսանողաց չօգնելը, մի բարեգործական այդ նպատակով ընկերութեան չը հիմնելը, նրա խորթութիւնը, նրա առանձնութիւնը, ուսանողութեան հետ ոչ մի յարաբերութիւն չունենալը (առաւել այս տեղի հայ հասարակութիւնը), այդ բոլորը անհերքելի փաստեր են։ Ո՞ւր են մեր Լեպեօշկինները, ո՞ւր են մեր ուսանողաց օգնող բարեգործական ընկերութիւնները։ Այսքան լալիս են, այսքան խրատում են, բայց ո՞վ է լսողը։ Աւելորդ գտնվեցաս, հէնց Մօսկվայի կամ Ս. Պետերբուրգի կրթեալ և լուսաւոր հայ հասարակութեան մէջ, որի թեամբ կան պրոֆէսօրներ, գիտնականներ, միլիոնատեր հարուստներ, մի ինժենյոռ, մի բարի մարդ, որ առաջարկէր մի բարեգործական ընկերութիւն հիմնել հէնց Մօսկվայի մէջ, չը նայած, որ նրանց աչքի առաջն է ամեն բան, այսինքն ուսանողի կրած զրկանքը, նրա քաշած նեղութիւնները և վերջապէս ամեն օր երևում է նրա գունատ, նիհար դէմքը, որը այսօր թէ վաղը մահ է խոստանում։ Չէ, ընթերցող, չեն եղել այդպիսի բարի մարդկեր։ Ուրեմն, այդպիսի հասարակութիւնն էլ իրաւունք չունի ոչինչ պահանջել ուսանողից և յոյս դնել ուսանողի վրա։

Բայց և այնպէս, չը նայած այն նեղութիւններին, որոնց ենթարկված է, համարեա, ամեն մի ուսանող, նա հասկանում է իր բարոյական պարտաւորութիւնը։ Ուսանողն է, որ վեր է առել իր վրա չքաւոր ընկերներին օգնելը և ոչ թէ ոչինչ չը տուող, բայց շատ պահանջող հասարակութիւնը։ Նա նոյնպէս կարողացածին չափ աշխատում է, պատրաստվում է օգտակար լինել թէ իր սիրելի ազգին և թէ ամբողջ մարդկութեան։ Ի հարկէ, խօսքս ընդհանրութեան վրա է և ոչ բացառութեան— семья не безъ урода։— Բայց թէ կան կամ եղել են անտարբեր և, ինչպէս Կ-եանցն է ասում, «ցիլինդրատար անպէտ պարոններ, որոնցով լի է Թիֆլիսը», այդ դեռ ոչ չէ ապացուցանում, որ այժմեան ուսանողութիւնն էլ այդպիսի հասարակական գործիչներ է խոստանում. պատճառ որ ինչ որ եղել է 5 տարի սրանից առաջ, այժմ այլ ես այն չէ։ Ահա ձեզ ապացոյց. թէ ինչ էինք մենք հայերս 10 տարի առաջ և ինչ ենք այժմ, կամ թէ, պ. Կ-եանց, մի՞թէ կարելի է պատանդել ամեն մի ուսանողից, որ նա անարատելուց հասարակական գործիչ դառնայ կամ թէ, ինչպէս դուք էք ասում «մեր վերջերը դարմանող տիտա թրիչկը». Բայց եթէ ուսարտողը այդ ընդունակութիւնը չունէր։ Գուցէ Կ-եանցը այսպէս է հասկանում, որ ամեն մի մարդ հասարակական գործիչ լինելու համար, պէտք է յօդուածներ հրատարակէ լրագիրներում, նրա հասկացողութեամբ այդ է նշանակում գրրում է պատկաւելի հեղինակը,—ըստ մեծի մասին պատում է իր մէջ այնպիսի յատկանիշներ, որոնք ագան կամ անագան բացայայտում են նրա ինչ լինելը և յատուկ ինքը գնուաւորում է հետազօտողին պարզ ապացոյցներով իր դէմ։ Դատապարտելով Մար-Աբասին իր կեղծութեան պատճառով, մենք կաշխատենք հէնց իր խօսքերով գտնել հասատութիւն մեր կարծիքին։ Ուշադրութիւն դարձնենք, վերը առաջ բերած հատուածի, հետևեալ կէտերի վրա։

1) Թէ Մար-Աբաս Կատմնան, ասօրի գիտնականը, 150 տարի Քրիստոսից առաջ է եղել աշխարհում, որովհետև սա ձեզանում է իրան ժամանակակից Արշակ մեծին, ուրեմն՝ Միհրդատ I-ին, որը եղել է այն ժամանակներում։

2) Թէ նա աշխատասիրել է այն հատուածի գրուածքներով, որոնք գտնվում էին Նինուէի դիւանում։

3) Թէ նա գտել է այս դիւանում մի գիրք հետևեալ վերնագրով։ Այս մատեան հրամանաւ Աղէքսանդրի ի քաղաքացոց բաբբառոյ փոխեալ ի յոյնն, որ ունի զբուն հնոց և զնախնեացն բանս։— Թ) Մար-Աբասը քաղուածքներ է արել նրանից յունաց և ասօրի լեզուներով և բերել է վաղարշակին, որը հրամայել է այս հատուածներից մի մասը քանդակել արձանի վրա, և

5) Թէ առաւել քան երկու հազար տարի մեզանից առաջ բուն Հայաստանում չը կային պատմական չարագրութիւններ նրա հնագոյն անցքերի վրա, և սրանց սատնալու համար հարկաւոր է եղել ուղարկել ասօրի գիտնականին Նինուէի դիւանը։

Քննողութեան առնենք այն կէտերը և տեսնենք արդեօք ամեն մէկը արդեօք չէ բովանդակում իր մէջ այնպիսի հանգամանքներ, որոնք առնել նմա զդիւանն արքունի որ ի Նինուէ... Եւ խուզեալ սորա զամենայն մատեանսն, գտանէ մատեան մի հելլէն գրով, յորոյ վերայ էր. ասէ, (Մար Աբասը) վերնագրին այսպիսի՝ Այս մատեան հրամանաւ Աղէքսանդրի ի քաղաքացոց բաբբառոյ փոխեալ ի յոյնն, որ ունի զբուն հնոց և զնախնեացն բանս։... Յայսմ մատեանէ Մար Աբաս Կատմնայ զմերոյ ազգիս միայն հանեալ զպատմութիւն հաւատի, զերէ առ արքայ Վաղարշակ ի Ածիրն յոյն և ասորի գրով... Առեալ (այս պատմութիւնը) Վաղարշակ առաջին իւրոյ գանձուն հանարեալսի դնէր յարքունական ի պահեստի մեծաւ զգուշութեամբ և մասն ինչ ի յարձանի հրամայէ դրօշմել...

Դեռ ես կատմէր ուշադրութիւն է դարձնում այս պարագների անյարմարութեանց վրա *)... Եւ եթէ նրա այս մասին արած առարկութիւնները հիմնաւոր չեն ամենը, այնուամենայնիւ նրանցից մի քանիսը ծանրակշիռ են։ Հայոց պատմութեան մատիր ընթերցանութիւնից դիւրաս երևում է, որ Խորենացին սխալվել է իր աղբիւրի վերաբերմամբ։ Խորենացու ճշդութիւնը և արդարամտութիւնը ընդունում են մինչև անգամ նոքա, որոնք միանգամայն չեն մասնակցում նրա Մար-Աբասի վրա ունեցած վստահութեանը, այս պատճառաւ պ. Պասկանեանը իր հեռաւոր մեկնութեանց մէջ պատապարում է Խորենացուն և դիմում է անմիջապէս Մար-Աբասին։— Գրականական խաբէութիւնը, կասկածանք են պատճառում, և ամենի մէջ իր միասին— այնքան անդգպպ և ժամանակագրական խոտորումների գուսարումն, որ մենք կրաւունք ունենանք տալ Մար-Աբասին—կամ այն հեղինակին, որը նուիրել է հեղինակութիւնը վերջինին— խարդաւանիչ անունը...

Նինուէի դիւանը արդարև եղել է, բայց ոչ II այլ VII դարում Քս. ա.... Ասուր-բան-ապալի (Արդանապալ) (668—647—628 Քս. ա.) մահից յետ սկսում են իրանց կործանիչ արշաւանքները սկիթիացիք։ Արանցից յետոյ չուտով Կիակսարը տալիս է վերջին հարուածը Նինուէին, որը իր աւերակների տակից էլ բնաւ չէ վերանորոգվում... Փոքր առ փոքր այս աւերակներն էլ ծածկվում են փոշիով և արդէն IV—V դարում Քս. ա. Նինուէի անունը անհետանում է. որպէս գոյութիւն ունեցող մի քաղաքի անուն, չէ յիշվում նա ոչ մի պատմագրից։ Ենթադրենք անգամ երկու սակարկութիւն. նախ՝ թէ Մար-Աբասը մի որ և է ճանապարհով եղել է այն դիւանում, և երկրորդ՝ ասենք թէ նա ծանօթ էր բևեռագրերի ընթերցանութեան հետ։ Եթէ այդպէս է, այն ժամանակ մենք իրաւունք ունենք սպասելու նրանից այնպիսի տեղեկութիւններ, որք պիտի համաձայն լինէին գոնէ մօտաւորապէս այն նորագոյն տեղեկութիւնների հետ, որք ստացվում են այժմ բուն ասորեստանեացի դիւանական հաւասարքի վերծանութիւններից։ Բայց այս ակնկալեալ արգասքի տեղ՝ հէնց նոյն իսկ Ասորեստանի պատմութեան վերաբերմամբ՝ մենք ինչ ենք գտնում... Զարմանալի և շատ դիպուածներում բառ առ բառ համաձայնութիւն կասեսարի պատմածների հետ... Կրկին կասած է ձգում մեր սիրաց Նինուէի դիւանում պարզապէս պատմաբանը... Այն, ինչ որ պատմում է մեզ Մար-Աբասը, ի հարկէ բաց ձեզ և ինչպէս տեսնում ենք, ինքն էլ է սկսել գործել։ Այժմ մի փոքր ուշադրութիւն, ընթերցող, յօդուածի այն կէսի վրա, որտեղ Կ-եանցը խօսում է ուսումբ ուարտած գիմնազիստի վրա։ Ցօդուածի այդ երեսի տեղը կարդալուց, կասկածամաս կարծում ես, որ այդ մարդը չատ ցաւում և ափսոսում է, որ ուսանվել է գիմնազիական «մունդիրից» և ախ ու վախով է մտաբերում նրա պսպղուն կոճակները, կարծես նա ափսոսում է, որ ուսանողը ազատ է, նա ափսոսում է, որ ուսանողին արգելք չը կայ իր ուզածն անել, վերջապէս ազատ չունչ քաշել, այլ լինի միշտ «կօնտրոլի», միշտ հոկողութեան տակ, չունենայ ոչ կամք, ոչ ցանկութիւն, այլ նստէ, վեր կենայ, ուտէ, խմէ, խօսէ զանգակով և ամեն անգամ գրա համար կանոններ փնտռէ։ Ահա, թէ ինչ է ասում Կ-եանցը. «Թէև ուսանողական կանոնների մէջ ասված է որ ուսանողի առաջին պարտականութիւնն է ճշդութեամբ յաճախել լեկցիաները (դասախօսութիւնները), բայց այս կէտը չատ անգամ մեռած տառ է մնում և ուսանողը բոլորովին կօնտրոլ չունենալով իր վրա, գործում է ամեն բան ինչպէս կամենում էր»։ Ինչպէս երևում է, Կ-եանցը չատ է սիրում տրամանները կատարել։ Դուցէ Կ-եանցը չատ էլ ափսոսում լինի, որ կոմս Ցօլսաոյը այժմ չը կայ։ Իսկ ինչ վերաբերում է ուսանողաց համբողջ գիշեր թատրօնում, տրակտիրում և այլ այսպիսի զանազան հասարակական տեղերում անցնելուն» ես կասեմ, որ դրա համար դրամ է հարկաւոր։ Այդ դուք գիտէք, թէ ոչ։ Թէ կարծում էք, որ ուսանողները անփող են գնում. Միթէ չը գիտէք, որ ուսանողը հապիւ հազ կարողանում է կառավարվել իր ստացած 25—35 ր. ամսականով, ուր մնաց, որ նա թատրօնները գնայ։ Իսկ թէ ամէնը մի կամ երկու անգամ, իրան զրկելով կերակուրից, կամենում է մի փոքր մտաւորական զուարճութիւն ստանալ, այդ, կարծեմ, մինչև անգամ ամենաքծամտ և անկիրթ մարդն էլ կանէ, որ չէ հասկանում մտաւոր զուարճութեան նշանակութիւնը։ Իսկ թէ ուսանողը անցնում է ամբողջ գիշերները տրակտիրներում, ինչպէս ասում է Կ-եանցը, այդ մի այնպիսի զրպարտութիւն է, որ չը գիտեմ, թէ ինչով բացատրեմ։ Ասացէք խնդրեմ, քանիսին էք ճանաչում, որ տրակտիրներում անցնում լինեն։ Ես, գոնեայ, երկրորդ տարին է ապատեղ եմ, ոչ մէկին չեմ ճանաչում։

«Պարիկչուհիների» մասին, ես կարծ կասեմ, որ Կ-եանցը չափազանցութեան է հասցրել։ Սրա մասին ես կարելի է խօսել, բայց անպարար է։ Միայն թող ներվի ինձ հարցնել Կ-եանցին. այդ նա որտեղից գիտէ որ այդ նոյն իսկ «պարիկչուհիները» մի տղամարդ որսալու մէջ, ինչպէս ինքն է ասում, չչան հմուտ ու փորձված են»։

Վերջացնելով, կասեմ, որ իմ գլխաւոր նպատակն էր ոչ թէ պատասխանել Կ-եանցին, այլ փարատել ժողովրդի կասկածանքը, որ կարող էր ծնվել Կ-եանցի գրածները կարդալով։

Կ. Ս.

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

—

ԳԱՆԶԱԿԻՑ, պ. Իվան Կարագաղաեանցից ստացանք 60 ր. «Փուրնալ դ'Օրիանի» բաժանորդագրութիւն, հետևեալ նամակով. «Ձեր վրա ունեմ ուզարկած «Փուրնալ դ'Օրիանի» համար 50 ռուբլ, որի մասին տպված է արդէն «Մշակի» մէջ։ Այժմ ուղարկում եմ դարձեալ 60 ռուբլ, որ միասին կանի 110 ռուբլ։ Բաժանորդագրութիւնը չարունակվում է և Դուլբասոնների ցուցակը կուղարկեմ»։

—

ԱՐՄԱՒԻՐԻՑ ստացանք 3 ռուբլ բաժանորդագին «Փուրնալ դ'Օրիանի» համար, պ. Շահան Շահանեանցից։

—

Ստացանք «Փուրնալ դ'Օրիանի» համար 4 ր. 15 կ. Նոր-Բայազէտի Ներքին-Ախտա գիւղից, պ. Կրիգոր Տէր-Անդրէասեանցից և նոյն լրագրի բաժանորդագին 8 ռուբլ Ս. Պետերբուրգից, պ. Յարութիւն Սարգսեանից։ Անցեալ 817 ռուբլ գումարի հետ, կունենանք «Փուրնալ դ'Օրիանի» համար բաժանորդական գումար 892 ռուբլ 15 կոպէկ։

—

Բէլգիական գաղթականները յայտնում են թէ ինչ նուէրներ ստացան իրանց գրաքարանի համար այլ և այլ անձինքներից, կրկնում ենք որ այդ տեսակ լուրերը մեզ անհարմար է տպագրել «Մշակի» մէջ, որովհետև այն ժամանակ էլ տեղ չի մնայ որ և է յօդուածների համար։

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԹԻՒՐՔԻԱՅԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԴՐՈՒԹԻՒՆԸ

—

Թիւրքիայի ժամանակակից դրութեան մասին լրագիրների մէջ կարդում ենք հետևեալ դատողութիւնները։ Թիւրքաց սուլթանների անձնական կառավարութիւնը, սուլթանի պալատականների տիրապետութիւնը, քաղաքական կեանքի բացակայութիւնը, կամայական վարչութեան անպատասխանատուութիւնը, սկզբունք դարձած ինքնիշխան կամայականութիւնը, այդ բոլորը հասցրեց Թիւրքիային այն դրութեանը, որ իր մէջ պարունակում է քայքայման և մահուան նշաններ։ Ոչինչով չը սահմանափակված Թիւրքաց կառավարութիւնը կոչեցրեց իր ներքին և արտաքին նշանակութիւնը։ Չը նայելով իր արտաքին առ երևոյթին Թիւրքիային վիճակված է թշուառ և անպօր դրութիւն։

Թիւրքական կառավարութեան հին, անուղղելի մեղքերը, անհաշտութիւնը և վատութիւնը ներգործեցին պետական արտաքսութեան վրա։ Երկրի բնական հարստաւ-

*) S. Quatremère—Observation sur la ville de Ninive, troisiéme article 'ի Journal de Savants, 1850, P. 365.

Աւելորդ չի լինի եթէ մատնացոյց անենք նմանապէս Ֆրերէին Fréret.— De l'année armenienne, t. XII, p. 207—208)։